

Költőnk mindenesetre tisztán lát – átlátja és elemzi is korát, korunkat. Első kötetének illúziótlan tételmondatait („*leáldoznak nagy korok*”, „*korunk (...) víg tora az halálnak*” – *Előhang*) az újabb opusok a közelre mutató gyakori gesztusaival aktualizálják (*Belép, Null-fok, Otthon, Belát*), a mondandó általános érvényűségét pedig a nyelvhasználat terén az egyes szám harmadik személyű arctalan alanyiság és az infinitivusos szerkezetek nagyarányú előfordulása is demonstrálja. Hasonlóképpen formai metaforának, a világméretű szétzettség külsődleges leképezésének tekinthető a szövegépítés töredezettsége, főként a *Haza* című ciklus stilizált darabjainak kihagyásokkal „erősített” inkoherenciája. Kevésbé feltűnő, mégis nyomatékos elemei a közérzeti-világképi szemléltetésnek a kötet szerzője is gyakori, illetve egy-egy szövegben szintén „túlzáporodó” tagadószók mint jelképes nihil-szignálók, hiányszimbólumok (*Álom – E, mint eyes, Sűrű erdőből út nem vezet, Eljöttem közétek*). Ebből adódóan a „nincs mese” frázis variációjaként Czfrik Balázssal együtt konstatálhatjuk: vigasznak már mese sincs, l.: „*Hajnalban a királyfi kortyolt egyet / a fakó holdsugarból, / s visszabújt nagyapa zsebébe, / a dióhéjmagányba*”.

Az *Élni a mélyben* ismét tudatosan megszerkesztett, íves kötetkompozíció, melynek motívumkincse továbbviszi és tovább árnyalja a *Hullám, híd, háló* kulcskifejezéseit, s így szerves építkezésű életműátvlatokat, koncentrált és differenciált poétikai eszköztár kialakítását, megerősítését sejteti.

(*L' Harmattan Kiadó, 2007*)
Juhász Attila

Szavakon túl

(Báthori Csaba esszéi)

Borges panaszkodik egy helyütt arról, elkoptak, elavultak a hasonlatok, a metaforák, alig van már szó, fogalom, amit újszerűen össze lehetne rántani a másikkal.

Báthori Csabát kétkötetes esszé- és tanulmánygyűjteménye, a *Játék sötétel* elolvasása után mégiscsak azzal a klasszikus metaforával tudom megnevezni, amelyet Nagy László – világ-mindenségbe ágyazva – már kiosztott: ő a magyar irodalom summáslegénye. Ez a huszonegyedik könyve, és alig van irodalmi műfaj, ami ne fordulna elő sokrétegű, szerteágazó életművében; a próza legkülönfélébb változatai: regény, esszé, halotti búcsúztató, interjú, líra (Báthori Csaba elsősorban költő): aforizma, parafrázis, nonsense, haiku, egymásodpercesek, műfordítás (legnagyobb cselekedete József Attila versei németül, de lefor-

dította a *Faustot* is, megérdemli hát a „*summáslegény*” metaforát.

Hétmérföldes csizmával lehet csak átgázolni a több mint 130 írásból (apokrif jegyzetek, prózaversek, esszék, szövegkritikai vizsgálódások, úti tünődések, recenziók, nekrológok, interjúk) álló szövegterengeren.

Egy vezérfonal kínálkozik: Báthori költői művészete, amely prózájának minden sorában jelen van. Lírikusként szólal meg akkor is, ha – akár egy buzgó nyelvész – a *Braunschweigi töredék* nyomába iramodik (azt németül, magyarul idézi, és összehasonlítja Jékely Zoltán *Madár-apokalipszisével*), ha csak turistaként bóklászik Svájcban, és jogász módra, pragmatikusan pontokba szedi a gazdag, anyagi civilizációban dúskáló ország tünetjegyeit (*Mi szűrt szemet az első öt napban Svájcban?*), ha Robert Walser nálunk alig ismert, világhírű prózáiról szellemét ébresztgeti (pedig *Jakob von Gunten* munkája 2006 novemberében az *ÉS* könyve volt), vagy ha egyszerűen turistakalauzt ír (*A Svájc-érvés*).

Legnehezebb feltörni az apokrif jegyzeteket. Báthori belebújik Hölderlin bőrébe (*Lavratus prodeo*), de mégse egészen, megmarad a saját bőrében is, az örült zseni szavakon túli világot, a megbombolt elme sötét mezőit térképezi (hamarosan *fény* derül a kétkötetnyi esszé címére), hála Istennek, nem pszichológizál, de a szótól mégsem lehet teljesen elszakadni, se a saját, se Hölderlin szavaitól, híres verseit lefordítja, beleszövi apokrif szövegébe, s váltólázban didereg, a Héttoronyba zártak magányát éli át, szenvedélméletet szül: „*Amit a gyönyörben nem volt alkalmam megszerezni, megszereztem és megalapítottam a szenvedésben*”, szoktat elviselni a „*terverszerű csöndet*” („*Szoktatom szívemet a csendhez*.” J. A.), ezek után érthető, hogy a szó, a szellem, az élet egységét csak a „*tiszta sötétségben*” találja meg, ott, ahol „*Írják az emberiségét*”.

Kivételt is tesz Báthori, tudományos, pszichológizáló esszét ír, összehasonlítja a két zsenit (*Friedrich Hölderlin és József Attila*), aztán nagyot ugrik, Argentína pampáin ugarol, Antonio Porchia maximáit, aforizmáit tőri fel, boncolgatja azokat, csendjének, önszervező magányának okát és titkát kutatja, a legnagyobb rémmel, a feledéssel néz szembe Roberto Juarroz sorait idézve: „*Minden vers elfeledtetni elődjét, ... / minden ember elfelejti elődjét, / minden ember felejt*”.

Nehéz, nagyon nehéz nyomon követni Báthorit. Kegyetlenül sakkozik az olvasóval, mégpedig úgy, hogy nem fehérrel, hanem feketével kényszerít játszani (Ő is feketével játszik? Szereti a nonszenszet.), márpedig a babona szerint ez hátrányt jelent – íme a cím, a *Játék sötétel* magyarázata.

Alanyai, akiket boncol – legalábbis az első kötetben – a „*némaság határán*” alkotnak. Ezt már így, tételesen a mexikói Juan Rulfo kapcsán mondja el; egykötetes szerző, háromszáz oldalas könyvével, a *Pedro Páramo*-val jutott be a világirodalomba, aztán a kuriózum: Gabriel García Márquez megtanulta a regényt, mint egy verset, könyv nélkül. (*Juan Rulfo*)

Az európai humanizmus viszontagságait, annak bukórepülését Joseph Roth novelláiból, regényeiből ismeri meg – másodkézből – az olvasó. Báthori Csaba rendhagyó bátorsággal lép abba a boszorkánykörbe, amelyet széles ívben kerülnek el manapság a gyávák, vagy kezdenek szemforgató eufémizmusba az óvatosak: haszid mitológia, protestáns-héber összenövések, kabbalisztika, antiszemitizmus, egy szóval zsidó sors, óhitű és kikeresztelkedett zsidók tragédiája a XX. században. Ennek a hagyománynak volt utánozhatatlan bajnoka a katolikus zsidó, makacs monarchista, idült alkoholista, „*hontalan álmokfió*” *Joseph Roth: „csavargó, ... poéta, strici és szinte próféta*”.

A közép-európai kultúrák megkerülhetetlen figurája. Nem szerette a magyarokat, a cseheket se, mégis az ausztróslávizmussal fanatikus híve, ami már a múlté, de Romain Rolland álma (őt nevezték Európa lelkiismeretének), a humanizmus viszont fájdalmasan aktuális ma, ebben a rejtjeles barbárságban, különösen akkor, ha belegondolunk a láncreakcióba, abba, hogyan jutottunk ide, amelyet Joseph Roth – a Grillparzer-definíció újraforgalmazva – így vázol fel: „*Erasmustól Lutheren, Frigyesen, Napóleontól, Bismarckon át a mai európai diktatúrákig*.” Grillparzer változata: „*A humanitástól a nemzetiségen át a bestialitásig*.” (Báthorinak is van hasonló című könyve: *Bestiárium literaricum. Stílusgyakorlatok*, 2007.)

Ha korábban nem, de itt észbe kap, és megrázza magát az olvasó. Valóban vége az európai kultúrának? Igazuk volna a vak jósooknak? Teiresziasz emlőin csüng az emberiség? Auschwitz után nincs történelem, nem lehet históriát írni? Vagy még régebbi ez a borúlátás? Ha már Grillparzer is... Igaza lenne a mi Vörösmartynoknak: az ember „*sárkányfog-vetemény*”? És Joseph Rothnak? Tényleg „*az Antikrisztus az úr*”? (Stefan Zweighoz címzett levelében írja.) Bele kell, bele lehet törödni abba, hogy már csak Paul Celan *Halálfigúja* üvölt, bömböl, tombol, dörömböl a fülünkben?

Nem. Az életművek és Báthori elemzései, tőprengései éppen a világirodalom egyik legismertebb közhelyét példázzák: az embert el lehet pusztítani, de legyőzni nem (Hemingway). Joseph Roth kételyei, alkoholizmusa, örült rohamai, társtalansága és hontalansága ellenére az éthosz, a „*szakrális egyetemesség*” csúcsaira tudott hágni, és stílusával

Flaubert és Gogol nyomdokaiba lépett. Báthori az esszé zárómondatával feloldja a görcsöket, a kételyt, a mindent feladó pesszimizmust, és azonosul azzal, ami amúgy is bennünk van (Erről még lesz szó a Szimorg mítosz kapcsán.): „*Joseph Roth sebei a mi sebeink, ezért nem feledjük őt.*” (*Joseph Roth elbeszéléseiről, Joseph Roth vesszőfutása*)

Más görcsoldóról is gondoskodik. Úgy szerkeszti a kötetet, hogy levegős, üdítő elemzés (és életmű) váltsa fel a sötétség írásait. Kópé módra, kedves turpissággal ír oldalakat, és bőven idéz olyan szerzőtől, aki el tudja feledtetni ideig-óráig a világ bajait, elmerül a természetben és a szabadságban, aki „*Anyanyelvén belül fordít.*”, aki „*magán-nyelvet*” teremt (ez Báthori kedvenc kifejezése, többször használja), s csak az utolsó sorokban tudjuk meg a bátor lázadó, civilizációellenes fenegyerekről, Hans Henny Jahnnról, a *Perrudja* (1929) szerzőjéről van szó. (*Ismerd meg, ismeretlen*)

Közeledünk az első kötet végéhez (két verselő zsenit, két nagy szómagust hagyott csattanónak: Lator Lászlót és Tózsér Árpádot), Báthori nagyerejű szorgalma imponáló és riasztó egyszerre, a felszínre hozott érc- és aranyröghalmok, csodás felirata, darabokra tört, de egymásba illesztett táblák eltakarnak, befödnek, ha nem dolgozzuk föl a lélek és a szellem kohóiban. (Pedig ő már feldolgozta egyszer, más hasonlattal: konvertálta nekünk a szavakon túli világot.)

Hálás lehet az olvasó (és a recenzens) Báthori Csabának. Kulcsot adott a kezünkbe, és felmentés-levelet. Mert ami ez után következik, az Pandora szelencéje (milyen döbbenetes a schopenhaueri értelmezés: Epiméteusz nem a rossz, hanem a jó szeleket engedi ki belőle, azért nincs jószág a földön), azt csak boldog sikongatással (Kazinczy), a Szimorggal való teljes azonosulással lehet izlelni, szemlélni, búvárkodni benne, szemelgélteni és elfeledkezni a fenyegető címről. Itt már nem (csak) a sötétség démonaival harcol, küzd, viaskodik az esszéíró (és az olvasó), a második kötetre a főcím (*Játék sötéttel*) nem érvényes (egy-két kivétel akad, például Sajó László ólomöntései, nyelvrianásai), jelenkori líránk, kisebb mértékben prózairodalmunk és szociográfiánk szinte áttekinthetetlen és feldolgozatlan dzsungelbe érkezünk, s Báthori nem kéri tőlünk, nem is kérheti azt a szakértelmet, pozitívista tudást, világirodalmi és szellemtörténeti tájékozottságot, prózódiai-verstani ismereteket, műfordítói kultúrát, hermeneutikai, strukturalista és szemiotikai látásmódot, amivel ő rendelkezik. Úgy jár el, ahogyan a fülszöveg is írja: „*Hangja inkább megengedő, mintsem fölényes, inkább tárgyilagos, mintsem elragadtatott, inkább visszafogott, mintsem magabiztos.*”

Köteteket ismertem, életművek szeg-

mentumait magyarázza, de hamar rájövünk, nem könyvszemlék ezek, hanem irodalmi esszék. Igen, amikor fennebb csavarjuk a lámpa lángját, amikor izzani kezd körülöttünk a levegő, akkor megérezzük, hogy a legnehezebb műfaj nagymestere Báthori, méltó utódja Péterfy Jenőnek és Cs. Szabó Lászlónak.

Minden elemzése, tartalmi és formai vizsgálódása, a sokszor kényes nemzedéki kérdések tisztázása csillogó logikával, bámulatos intuícióval, a horizontok záróvonaláig érő körülpillantással szerkesztett tudományos-szépírodalmi szöveg, nincs ismétlés, kifulladás, dugulás, ismeretlen (ez bámulatos!) a frazeológia másnapi felmelegítése, fogaink között nem érzünk fűrészpont, fogaskerekek között nincs homok: minden alkotóról újat, frisset, eredetit mond, s nem skatulyáz be senkit a manapság unostalan emlegetett kánonokba, nem ír elő kötelező toposzokat.

Hogy csinálja? Ahogy Jákob. Tarka vesszőket farag, azokat helyezi el az itatóvályúkban, így olyan bárányokat ellenek a vemhes juhok, amilyeneket ő akar. (Újhaldas beütés?) Az olvasónak egy idő után az az érzése támad, Báthori Csaba megrendelésére készültek a munkák, oly módon, amiképpen ráírják egyes szerzők élő színészekre szerepeiket, mintha jeles költők, prózairók, szociográfusok csak meg akartak volna felelni annak a bonyolult követelményrendszernek, amelyet éppen Báthori állított össze.

Mefisztói tudásán kívül még van egy titka. Nem jajong, nem búsong, nem panaszkodik, nem jósolja a Gutenberg-galaxis összeomlását, hanem dolgozik, ismeri a tizenegyedik parancsolatot: az író dolga, hogy írjon. Bibliai szóval (Kelj fel, és járj!) jelenti ki a második kötet legelején, Gergely Ágnesről írva: a líra él. (*Gergely Ágnesét követve. A líra él*)

Milyen boldog ember lehet, hogy az első kötet pokoljárása után ezt mégis, mégis így ki tudja jelenteni! A líra él!

Tisztességtelen cselekedet lenne megismételni itt azt, amit ő ott elmondott, elsősorban azért, mert Báthori nem „újraírja” a verseket (regényeket, novellákat), hanem *újra* költi azokat, és közben szép, pompás, bölcs gloszszakat ír a margóra, irodalomtörténeti és irodalomesztétikai jelentőségű följegyzéseket, például azt, hogy sokkal fontosabb mélyíteni, mint szélesíteni az irodalom (és a művészetek) medrét, lám, ezt teszi Gergely Ágnes, a „*tülekedési hajlam*” eluralkodása korában a „*kézművészeti elkötelezettség*” híve, „*a nyelvrontás eredeti bűne helyett*” segít újra „*megtalálni az egyszerű szavakat*”. S már itt megszületően a záróakkord fortissimója: „*minden egyes vers felér egy győzelemmel*”.

Ez lehet most már ennek a méltatásnak további célja és módszere.

Összeseregíteni azokat a vallomásokat, amelyek az irodalom szerepéről szólnak, amelyek egy teljesen megváltozott korban keresik (és találják meg) az alkotók hivatását, helyét a világban. Báthori konokul kutatja, fűrkézi a teret, a horizontot, ahová felrajzolódik „*mindannyiunk közös violinkulcsa: 'Hervad már ligetünk...'*”, és ezt éppen Takács Zsuzsa kapcsán mondja, akiről tudni véli (ha már violinkulcsot emleget), hogy „*kacéran megcsendített mezzoszoprán*” hangon visszahódítja a költői autonómia szabadságtereit, azokat a mezőket, amelyekben puha, érzelmes és erotikus a költői szóhasználat, s nem zárkózik el a hétköznapok kihívásai elől. (*Takács Zsuzsa világa. Titkok és rettegések, illetve: Ritus és szabadság. Takács Zsuzsa: Viszonyok könnye*)

Ha összegyűjtjük azokat az aforisztikus, axiómaszerű szó- és mondatszerkezeteket, amelyekben Báthori Csaba a lírikus eszköztárával végzi el az irodalomtudós, az esztéta, a stilszta munkáját, míves keleti szőnyeg jön létre, s amikor kész van, világítani kezdenek a szóban lévő életművek körvonalai.

Ugyanez jellemző a tartalmi elemekre, a művészi terpezsállásokra is. Nevesítve: Várad Szabolcs megteremtí a hatvanas években a „*csüggedtség anyanyelvét*”, ami esztétikai és politikai kívülállását szolgálja és garantálja, azzal húzódik vissza „*egy fátyolos mosoly mögé*” (*A rejtett kijárat. Várad Szabolcs művészete*); Parti Nagy Lajos „*újabb mesterkedése és nyelvből nyelvedzett alkotása*”, *A test anygala* című paródiaféleség megfekszi a nyomunkat, de Báthori tudós bölcsességgel hajol föléje, részletes, szakszerű elemzéséből az derül ki, amit a kiadó a második kötet hátlapjára nyomtatott: „*A költészet – hosszabb távon – nem él meg szépség nélkül*”, ez érvényes a prózára is; Závada Pál „*Janus-arcú regényében*”, a *Jadviga párnájában* „*mesteri gesztussal képes felvillantani a hétköznapi véletlenek fakó szövedéke mögött az irracionális energiák magnéziumlobbanásait*” (Micsoda pazar és gondolatgazdag szókép!); Tábor Ádám „*metafizikus szanonaiban ... kitalálja önmagát, másokat, a múltat-jelent*” (*Hajóház*); Kántor Péter (két esszé is ír róla) „*műalkotásá teszi az álmot*”; Ferencz Győző „*ezerrétegű tagadása mögött az emberi létezés alapkérdései rejlenek*” (vele is behatóan, aprólékos gonddal, visszatérően foglalkozik); Sajó László a másik kortársunk, akit nagyobb fenntartásokkal kellett volna kezelnie Báthorinak, „*fekete gnóziát*” elkeni a világirodalom nagy kételkedőinek, cinikusainak, abszurdjainak síkos, nyálkás üveglapján (*Markión markában. Sajó László: Szünetjelek az égből*); Tóth Krisztina és nemzedéktársai visszatértek „*a tiszta beszédhez, ... s ami a legfontosabb: mernek ismét létkérdésekről beszélni*”... És

így tovább, szóni lehetne a végtelenségig a cirádás, színes, pompás Báthori-szönyeget, de ennyi is elég, látjuk, művészként, tudósként, elkötelezett írástudóként érti a dolgát, olyan kátét tett le az asztalunkra, amellyel nekivághatunk (Csokonai szavát idézem) a „széles poétai mezőnek”.

És még mindig van egy szegmen-tum, amely nem maradhat ki még egy ilyen vázlatos ismertetésből sem: Báthori döbbenetes szövegszerkesztési és prózai-verstani tudása. Nem ritmikai szabálygyűjteményt bifliázhat velünk, hanem hallhatóvá teszi szakmán kívülállók számára is a megvalósult szó- és verszenét. Ez esetben is csak axiómák felsorolásával lehet láttatni a felszínre hozott aranyrögöket. Jegyzetírónak bolyhos, puha vagy bogos-érdes, posztószzerűen kemény szönyeget kell szőnie – most már mindkét kötetből tallózva –, azzal talán ki lehet sajtolni ennek a szövödményes, bonyolult világnak a „szüredékét”: Robert Walser feltűnően gyakran használja a pontosvesszőt, ami a magyar prózai beszédnek is fontos eleme, a fordítás lehet gömbölyű (!), Rilket csak moll-hangnemből szabad fordítani, a dūr eltér az eredetitől, a jó könyv sokszor „szigorú törlés-gyakorlat eredménye”, a szónak saját foglalatva, a jó író „arcába néz” a szavaknak, Somlyó „bátran ráncolja a szöveget; domborítás helyett inkább homorítja”, Gergely Ágnes „saját szöveggyöngyözővel gazdálkodik”, „a magyar költői beszédmódban vizsgálódó” a jambikus hagyomány, jelentős a különbség az állapotvers és a folyamatvers között, emlegeti a rogyant-, a kancsal-, a művelt rimet, a „fém hangzású sorvégeket”, tud arról, hogy „a nőrim nyitva hagyja, félröppenti a sorvéget”, de „a himrim többnyire lezár, lecsapja a sorvéget, elkoppintja a gyertyát”, ritmus nélkül nincs vers, de vigyázat: az könnyen „harkálykopogássá” változhat, figyelmeztet, az ötös, az ötödféles trocheus sorokat nem cserélhetjük fel önkényesen a hetedfeles trocheussal, s ebből jambusba átsapni különleges vétség, Tóth Krisztina verseskötetében „selymesen roskadozó, laza láncba kapaszkodó és gyönyörűen gömbölyödő versfigurák” gyönyörködtek...

Végezetül a szóképanyagról. Mintha Borgest vigasztalná Báthori Csaba eredeti, versbe illő jelzőivel, hasonlataival, metaforáival, amelyek briliáns verstörödékek, verssorok az esszészövegben: „kacúros zombor”, „ragyás fogdme”, „futós nyúl”, a vers „ritmusa lejt, noha szabálytalan, mint egy öreg fogor”, Walser „röpteti és sokáig a levegőben tartja az olvasót”, „egyedül felve őrzött szavainak magvából, s nem szétfreccsent repeszeiből születhet maradandó irodalom”, Lator László „izzóan erotikus”, mégis „ikonszerű, egyiptomi rendet” tart versvilágában, Gergely Ágnes lírai szövetében „archaikus művelt-

séganyag ventilátorai frissítik a szöveget”, Rakovszky Zsuzsánál „hol hallgatónak a színek, hol hűvösen visszahátrálnak”, Jónás Tamás verskompozícióiban még a „hiba” is „drágakő a hibátlan mű foglalatában”, Lackfi János „felidézi a cseppenként elcsorgó időt”, Szakács Eszter lírájából „egy-egy tárogatósabb fordulatot” idéz Báthori, Lovétei Lázár László „hömpölygő tónusával”, „időnként mogorva morgásával” vált ki hatást, Csengery Kristóf „megrázó melankóliával”, „izzó szófukarsággal” közvetít „néma szigort”.

Vajon ilyen montázst lehetne készíteni a Báthori által felszínre hozott szövegmintákból? Számtalant. Döbbenetek a világirodalmi allúziók, a filozófiai alapozások, a más művészeti ágakkal, zenével, festészettel való összevetések.

Összegezve, röviden: Szinte áttekinthetetlenül gazdag ez az eszme- és szókinccstár, valamint a Báthori-féle „magán-nyelv”. Kitágította és pompás kolorittá színezte azt a „szürke pontot”, amelyről Paul Klee beszél (talán az antianyagra gondolt), nem véletlen, hogy mindkét kötet címlapján Klee-festmény az illusztráció. Báthori Csaba ebbe a tágitott térbe, végtelen erőterű és holdudvaros szavak dzsungelébe vezetett minket. Kitalálni innen éppoly nehéz, mint ide behatolni.

(Napkút Kiadó, 2007)
Hegedűs Imre János

Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn

Borgos Anna: Portrék a Másikról

Borgos Anna könyve jellegzetesen interdiszciplináris jellegű. Maga a szerző pszichológus, könyvét is a Pécsi Tudományegyetem Elméleti pszichoanalízis doktori programjának résztvevőjeként írta meg. Azok az „alkotónők” viszont, akiről ír, írók vagy – pontosabban szólva – irodalomközeli szereplői a 20. század első felének. Török Sophie költő, Harnos Ilona színésznő és műkedvelő író, Böhm Aranka pedig, bár magas kvalifikációt szerzett (orvosdoktor lett), feleség. Ami közös bennük: mindhárman írófeleségek. Török Sophie Babitsnak, Harnos Ilona Kosztolányinak, Böhm Aranka Karinthynek volt a felesége, majd – s ez sem elhanyagolható mozzanat – özvegye. Ami a pszichológus szerző számára e három feleséget érdekessé teszi, nyilvánvalóan nem valamilyen speciálisan esztétikai kérdés. Amit az írófeleségek irodalmi

teljesítményéről mond, az – valljuk meg – nem is igazán reveláló. Ami érdekessé teszi őket (számunkra is), az a Gender Studies kérdésfeltevései révén válik azzá. „A témaválasztásban – ahogy Borgos Anna meg is vallja – nagy szerepe volt annak az indítatásomnak, hogy pszichológiai érdeklődésemet és a pszichológiát mint diszciplínát összekapcsoljam más tudományterületekkel, mindennek előtt az irodalommal és a társadalmi nem tudományával; ily módon azt a kérdést is érinthetem, hogyan tükrözik és alakítják egymást ezek a diskurzusok. Másik fontos szempontom az volt, hogy egyéni sorsokat tanulmányozzak az őket alakító személyes kapcsolatok és társadalmi meghatározottságok közegében” (12–13.). Egy-egy probléma tudományközi nézőpontból való tematizálása kétségkívül nagy előnyökkel járhat, de nem veszélytelen. A veszély nem utolsósorban abból fakad, hogy a kutatónak – intézményesen szerzett képzettségétől függetlenül – gyakorlatilag meg kell többszöröznie saját kompetenciáját: itt is, ott is érvényes tudással kell rendelkeznie. Am ha ez a diszciplínák közötti határátlépés eredményes, az elemzésben többnyire olyan összefüggések is kirajzolódnak, amelyek élöek és lényegesek, de egyetlen diszciplína keretei közt, „hagyományos” logikával folytatva az értelmezést nem érzékelhetők (Minden ilyen tudományközi megközelítés értelemszerűen egy potenciális új tudomány lehetőségét rejti magában, s új utat nyit.)

Borgos Anna alapvető előföltevé-sét könyve első tanulmányának címe fejezi ki a legtömörebben. *Eredetiség, tehetség, alkotás mint társadalmi konstrukció* (13.). Ahogy írja is: „Az alkotás tág értelemben véve nem magányos aktus, hanem komplex és kölcsönös interakciók, közvetlen és közvetett személyes és társadalmi hatások része, eredménye. Az eredetiség, a kreativitás fogalma maga is (a romantikától eredeztethető) kulturális termék” (13.). Egy másik megfogalmazásban: „A létrejövő mű nem pusztán az alkotó adottságaiból táplálkozik, és önmagában a »szignifikáns Másik« jelenléte sem elégséges hozzá; lényeges feltétele a tudáshoz való hozzájárulás lehetősége, az alkotáshoz szükséges idő és társadalmi megerősítés” (15.). Ezzel az előföltevéssel maximálisan egyet lehet érteni; a légiures térben alkotó magányos zseni tételezése csakugyan abszurd, sőt rosszabb: üres tételezés lenne. Az „alkotó adottságait”, úgy vélem, mégsem célszerű lebecsülni. Az az adottság, amelyet az ember a születéssel készen kap, maga is fölfogható ugyan társadalmi terméknek (hiszen a fogamzást eredményező nemi aktus maga is szociális aktus, sőt a genetikai örökség is leírható szociokulturális történések eredmé-